

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ВИМІРИ ПОВТОРІВ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ О. ЗАБУЖКО

COMMUNICATIVE-PRAGMATIC DIMENSIONS OF REPETITION IN LITERARY SPEECH OF OKSANA ZABUZHKO

Томусяк Л.М.,

orcid.org/0000-0002-0547-0744

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри сучасної української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Стаття присвячена з'ясуванню функційного навантаження синтаксичних експресем, зокрема повторів, як елементів образно-виражальної системи художнього мовлення у мовостилі видатної сучасної української письменниці Оксани Забужко. Поняття індивідуального стилю є досить широким і вимагає аналізу насамперед його складників. Індивідуальна специфіка митця полягає у своєрідній інтерпретації об'єктивної дійсності і виборі таких мовних засобів, які у художньому творі відтворюють авторський задум, його інтенції.

Мовна експресія як мовознавча категорія має різномірні засоби вираження. Інтелектуальний та емоційний плани мови взаємопов'язані, це тісно переплетені складники кожного висловлення, суб'єкт якого творить дійсність сам, обирає найоптимальніші засоби мови для реалізації задуму. Саме контекст, мовленнєва ситуація та семантична структура речення, створені автором, визначають комунікативний характер висловлення, в якому актуалізовані компоненти нерідко є експресивними, містять багатий семантичний потенціал, а виділювальна інтонація акцентує словесно-художню образність.

Експресивність синтаксису пов'язана зі структурами, що мають у своїй семантиці відтінок розмовного, невимовленого стилю, а також з актуалізацією членів речення. Яскравим стилістико-синтаксичним явищем у мовній канві художнього тексту є повтор. Семантичні особливості повторів визначає комунікативна інтенція автора. Повтор – це опрацьований автором прийом, зумисне вжитий, спрямований на семантико-стилістичний ефект, естетичний вплив на реципієнта, на створення індивідуально-авторської виразності твору.

Повтор є потужним засобом вираження різних емоцій, як авторських, так і персонажів, а отже, є засобом створення портретних характеристик у творі. Повтор також виконує інтонаційно-ритмічну функцію, є засобом актуалізації тих чи тих компонентів висловлення.

Ключові слова: експресія, експресивність, емоційність, мовостиль, прагматика, повтор, парцеляція, синтаксичний паралелізм.

The article is devoted to the clarification of the functional load of syntactic expresseemes, in particular repetitions, as elements of the figurative-expressive system of artistic speech in the speech style of the outstanding modern Ukrainian writer Oksana Zabuzhko. The concept of individual style is quite broad and requires the analysis, first of all, of its components. The individual specificity of the artist lies in a peculiar interpretation of objective reality and the choice of such linguistic means that in a work of art reproduce the author's intention, his intentions.

Linguistic expression as a linguistic category has different levels of means of expression, it is also relevant to psycholinguistics, philosophy, aesthetics, literary studies and other fields. The intellectual and emotional planes of speech are interconnected, these are closely intertwined components of each statement, the subject of which creates reality himself, chooses the most optimal means of speech to implement the idea. It is the context, speech situation and semantic structure of the sentence created by the author that determine the communicative nature of the statement, in which the actualized components are often expressive, contain rich semantic potential, and the allocative intonation emphasizes verbal and artistic imagery.

The expressiveness of syntax is associated with structures that have a shade of colloquial, casual style in their semantics, as well as with the actualization of sentence members. A vivid stylistic and syntactic phenomenon in the linguistic canvas of a literary text is repetition. The semantic features of repetitions are determined by the author's communicative intention. Repetition is a technique developed by the author, deliberately used, aimed at a semantic and stylistic effect, an aesthetic impact on the recipient, and at creating an individual and authorial expressiveness of the work.

Repetition is a powerful means of expressing various emotions, both authorial and character, and therefore, is a means of creating portrait characteristics in the work. Repetition also performs an intonation-rhythmic function, is a means of actualizing certain components of the statement.

Key words: expression, expressiveness, emotionality, speech style, pragmatics, repetition, parcellation, syntactic parallelism.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. З погляду сьогодення текст найчастіше витлумачують як засіб кому-

нікативного впливу, який відбувається у широкому соціальному контексті, саме тому перспективними видаються ті наукові розвідки, в яких синтаксичну структуру речення досліджують

у лінгвопрагматичному аспекті, у плані реалізації комунікативного задуму автора, а отже, з позицій індивідуально-авторського відображення світу. Функційні параметри речень та їх видозміни у художньому тексті як маркерів впливу на читача слугують об'єктом аналізу не лише синтаксису, але й стилістики. Стилiстичний (експресивний) синтаксис досліджує ті мовні структури, що мають здатність своєю формально-граматичною будовою у певних художніх контекстах реалізувати задум автора, впливати на читача, увиразнювати багатство і красу мови.

Незважаючи на те, що питання експресивності та експресивного синтаксису було об'єктом численних досліджень мовознавців, *не існує* поки що одностайного погляду на його природу й *невирішеним* залишається питання про його лінгвістичний статус.

Індивідуальний стиль письменника втілений у словесно-мовленнєвій структурі, що пронизує цілісну канву художнього твору й визначає взаємозв'язки всіх його елементів. Будучи концентрованим втіленням суті художнього твору, ця категорія об'єднує різноманітні мовленнєві структури й виступає ідейно-стильовим центром художньої оповіді. Спостереження О. Потебні щодо художнього твору як акту словесного спілкування автора з читачем дало підстави вченому вважати, що «слово не є зовнішнім додатком до готової вже в людській душі ідеї необхідності. Воно є засобом, що впливає із глибин людської природи створювати цю ідею» [1, с. 35].

Вивчення індивідуального стилю письменника передбачає комплексне дослідження мови його художнього тексту, а також потребує не тільки визначення індивідуально-авторського художнього мовлення в контексті загальнонародного, айдослідження способу художнього мовомислення митця. Адже потік мовної свідомості автора відображений у структурі художнього тексту, в тематичному й ідейному його спрямуванні, у доборі специфічних мовних і виражальних засобів.

Оксана Забужко – відома українська письменниця, поетеса і публічна інтелектуалка, з ім'ям якої пов'язаний вихід сучасної української літератури на міжнародну арену. Мова творів Оксани Забужко наскрізь новаторська і злободенна. Неординарність, мабуть, є головною специфічною рисою її мовотворчості, унікального ідіостилу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Синтаксичні засоби художньої мови вкрай різноманітні та мають широкий спектр стилістичних можливостей, емоційності та експресивності, а отже, й стилістичної значу-

щості. У стилістичному синтаксисі стилістичні фігури – це поєднання характеристик синтаксичної будови конструкції, особливостей лексичного наповнення та способу інтонування. Вагоме місце серед таких фігур займає повтор. І. Черденченко зазначає, що «повтори – це один із естетичних прийомів, який посилює художньо-зображальні властивості синтаксичних одиниць і разом з тим служить засобом контекстуальної організації висловлювання» [2, с. 381].

Вивчення одиниць експресивного синтаксису, їхня систематизація та глибокий аналіз у тканині художнього твору дає змогу більш точно окреслити поняття експресивного синтаксису, більш глибоко дослідити особливості вживання синтаксичних експресем, простежити особливості їх вживання у конкретних художніх творах, особливості їх функціонування як засобів вираження змісту індивідуальної свідомості автора та як одиниць, що пов'язані з аспектами прояву суб'єктивного компонента мови. Цим визначаємо **актуальність** нашого дослідження.

Мета роботи полягає в тому, щоб простежити комунікативно-прагматичні особливості функціонування повторів як синтаксичних експресем у художньому мовленні Оксани Забужко.

Питанням повтору як засобу посилення експресивності художнього тексту займалися й продовжують займатися велика кількість науковців, як-от: І. Горобець, Н. Гуйванюк, І. Гуцуляк, С. Єрмоленко, Р. Ріжко, Ю. Волянська, М. Плющ, П. Вдовиченкова, І. Синиця, Т. Жук, Н. Івкова, А. Мойсієнко, О. Огоновська, Л. Пишна та інші.

Серед засобів мови, що володіють потенційною інформативною ідентичністю, взаємозамінністю, Н. Гуйванюк виділила стилістично нейтральні й емоційно-експресивні конструкції, до яких зараховує й конструкції з повторами. Дослідниця розглядала такі співвідношення серед комунікативно-актуалізаційних [3, с. 416].

Важливою в цьому аспекті є праця Л. Пишної «Повтори як засіб авторської модальності та прагматичної настанови тексту», де зазначено, що повтор – це лінгвостилістичний засіб, до складу якого можуть входити як фонетичні, лексико-граматичні та синтаксичні, так і семантичні та композиційно-архітектонічні одиниці й сутності, що беруть участь в експлікації авторської модальності, прагматичної настанови тексту та концепту в цілому [4]. Це доповнення до вже існуючих визначень повтору може бути суттєвим з погляду прагматики, експресивності художнього тексту. Крім цього, регулярна повторюваність ідентичних компонентів визначає почерк автора, його

ідіостиль, який «виявляється у мовній і комунікативній компетенції, усвідомленому виборі засобів спілкування, мовному чутті і смаку» [5, с. 6].

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням наукових результатів. Експресивність як особлива інтенція регулюється глобальним комунікативним задумом мовця і репрезентована сукупністю семантико-стилістичних ознак, що роблять мовлення більш яскравим, таким, що впливає на слухача (читача). У мові сформовані усталені прийоми досягнення експресивності та орнаментування, «оздоблення» висловлюваного, або стилістичні фігури. Яскравим стилістико-синтаксичним явищем у мовному полотні художнього твору є повтор. Повтори сприяють кращому розумінню авторської позиції у тексті, а також виступають своєрідними «привертачами» уваги читача. Однією з найважливіших функцій повторів є актуалізація, тобто виділення певного фрагменту тексту. Вони допомагають читачеві зосередити увагу на певному елементі. Повторюваність мовних одиниць дозволяє увиразнити емоційний стан персонажів. Вони відтворюють різні емоції: роздратування, горе, радість, страх, відчай тощо, що також підсилює емоційну насиченість художньої оповіді.

Оксана Забужко у своїх художніх текстах дуже часто звертається до використання повторів. Це можуть бути як і дистантні, так і контактні повтори. Проте варто зауважити, що вони виявляють експресивність різною мірою. Якщо повтор контактний, то експресивність наростає помітно, швидко, а якщо ж дистантний, то поступово, як-от: *Не відпускай мене, чуєш? Я нічого не знаю – не знаю навіть, по правді, чи це те, що називається в людей любов'ю, чи якесь примусове втручання чужої волі (часом украдається й така підозра). Я не знаю, чого хотіти від майбутнього, і навіть – чи є у нас із тобою майбутнє; нічого не знаю. Тільки тримай мене, добре? Не відпускай. Ось так* [6, с. 10]; *Ні, нічого такого вона знати не хоче. Не хоче навіть напружуватись, аби розчовпати, що ця тарабарщина означає, – як у школі на математиці, коли тебе от-от викличуть до дошки продовжити з того місця, на якому попередня жертва поклала крейду* [6, с. 20].

Послугується О. Забужко і таким стилістичним прийомом, коли повторювані дієслова функціонують у різних особових та часових формах, що надає реченню афористичного відтінку: *Звісно, це Андріян. (Невдоволений Юрчик тим часом усувається за двері.) Як дивно, що вона забула про його існування. Що вона щоразу забу-*

ває про його існування – як забувають про власну руку або ногу [6, с. 19].

Особливо виразною є повторюваність дієслів на позначення руху в наказовій формі, які посилюють динаміку описуваного у художньому тексті, створюють енергетичну напругу: *Біжи. Біжи. Біжи. Поворот – брама – парк – алея – дерева – дерева – чорні стовбури* [6, с. 23]. Подібне використання повторів та низки наче «сфотографованих» предметів відтворює логічний ланцюжок послідовності подій, це ніби своєрідна карта, стрілки якої ведуть до місця призначення. Використання двічі слова «дерева» привертають увагу читача до місця, а потім ще й бачимо деталізацію – чорні стовбури: у такий спосіб читач наче стає учасником описуваної події.

Повтори у канві художнього тексту досить часто допомагають авторові акцентувати увагу на різних емоціях персонажів, як-от: (повтор наказової форми дієслова, що супроводжується лайливими фразеологізмами, передає злість та роздратування героя у ситуації, коли він опиняється безпомічним): *Так давай же, курча, холера, грай!.. Грай, на псю маму, а щоб тобі в грудях заграло!..* [6, с. 23]; – *Не знаю, не знаю*, – вона немов навч уледіла, як він крутить головою, відганяючи прикру думку, мов муху, що дзижчить усередині голови, така смішна часами ця його манера, як у маленького хлопчика, – і закінчує чисто, як маленький хлопчик: – *Пообіцяй мені, що будеш обережна!* [6, с. 21] (повтор предикативного компонента вносить відтінок інтригування головною героїнею її співрозмовника).

Безмірну любов Андріяна до жінки авторка передає також за допомогою повтору імені коханої: – *Лялюся?* – голос, як завжди, коли він розмовляє з нею по недовгій навіть перерві, приймає нестримною радістю ... «Лялюся» – так її звали в дитинстві, коли вона ще не вміла вимовити «Даруся», але Андріян сам винайшов це ім'я, *лялька – моялялька – лялечка – лялюся*, – як переважно в чистих душі чоловіків, його любовна мова була дитячою ... [6, с. 19].

У розділі роману «Сни Андріяна», де описано випадок, коли герой опиняється у небезпечній ситуації, за допомогою повторюваної вигуківної звуконаслідувальної експресами *цок...цок...* письменниця також актуалізує почуття кохання: спочатку відтворює кроки персонажа – дрібні, безтурботні, потім більш напружені, далі ще більш насторожені. А далі вони символізують биття серця персонажа, коли він зустрічає кохану і надзвичайно цим збентежений: *А він собі чимчикує далі з портфеликом у руці...ЦОК... цок...*

цок... цок..... Тепер його вже не страшить відлуння власних кроків по доріжці скверу. **ЦОК... ЦОК... ЦОК... ЦОК...**

...І нараз нізвідки наринала хвиля жару й навално забухало в скронях – дарма що тіло заведено продовжувало свій рух уперед, у розго- нистому ритмі нечутної маршової. В устах пере- сохло, і він на ходу по-риб'ячи зіпнув ротом, лов- лячись губами за повітря – бо більше не мав за що.

Повільна, мокра зяюча рана. **ЦОК... ЦОК... ЦОК... ЦОК...**

...Бачив навпроти себе... два дівочі личка: одне, Нусине, мов примерхле, а друге – так, він знав, був попереджений, що дівчат буде дві, що Нуся приведе з собою товаришку, о Господи, хто ж би то міг подумати!.. – друге палахтить йому в очі, як сліпуча пляма після погляду на сонце, – рис не розрізнити, але він і не мусить бачити, щоб знати – цілою істотою, всім своїм жит- тям водночас: це Вона. **ЦОК... ЦОК... ЦОК... ЦОК...** [6, с. 22].

Як бачимо, повтор усіченої дієслівної форми цок створює певний ритм оповіді, є важливим композиційним елементом тексту, його струк- тури й семантики, оскільки це не тільки кроки, це й ритм серця, і художній час. Без сумніву, такі повтори концентрують увагу читача, «занурю- ють» його в атмосферу описуваного.

А ось фрагмент тексту, де представлено художній опис-самохарактеристику з негатив- ним відтінком: *Ти просто пуста кукла, Дарино Гоцинська, каже вона собі, з відчуттям важ- кого несмаку, коли не відрази, до власної стри- бучої персони на екрані, – натиснувши на кно- пку «stop» на пульті і злігши в темряві головою на стіл. Красива баба, авжеж, під цим оглядом нічого тобі не бракує. Скаче, бадьориться... Перед ким ти вистьобуєшся, ніби на медаль заробляєш, якого хріна? Дівочка-сорокалітка, вічна невиліковна відмінниця, гендлярка фейсом і прочитаними книжками, кукла, кукла, дурепа* [6, с. 14]. Таке порівняння містить конотацію осуду, відрази, зневаги. Це посилюється і вико- ристанням слів з негативним відтінком «баба», англіцизму «фейс», що додає ще більшої емоцій- ності контексту.

Емоцію суму, ностальгії за молодістю пере- дає фрагмент тексту-спогаду з роздумами геро- їні про минуле: *Лавочка ...перестала бути місцем божених перекурів і тепер звичайно стоїть порожняком, на очищеній від куців бузку – під парк-майданчик для казиноських «мерсів» і «порше» – голій асфальтованій пла- щизні: єдиним зацілілим пам'ятником тій осені,*

коли ми, як показалось опісля, були все-таки ще молоді, – такі молоді, що про це й не здогадува- лись. Бо тільки молодість може, стоячи на пере- валі між двома епохами, з легким серцем скрес- лити своє минуле, ... тільки молодість здатна так згорда розкидатися роками, що не вдо- вольняють її амбіцій: з віком привчаєшся бути ощаднішою, привчаєшся неквапненько, як вином, смакувати всім, від чого раніше по-багацькому відмахнулася би, гадаючи – як казала маленькою Катруся, пропустивши тролейбуса, – ніби «нам подадуть іншого, кращого»: з віком довідуєшся, що, на жаль, – не подадуть [6, с. 15]. Як бачимо, повторювані компоненти стають актуалізова- ними, важливими, фокусують увагу читача на мір- куваннях, висновкових положеннях автора тексту.

Контактний повтор предикативної сполуки **дві риски**, що підсилюється кольористичним атрибутивним компонентом *криваво-червоні*, актуалізує стан розгубленості героїні: **Дві риски**. *Дві криваво-червоні поперечні риски, акурат посередині. Як два крихітні рівенькі капіляр- чики, що враз набрякли й запульсували, самі собою. Точність: понад 99 %* [6, с. 24].

У художньому описі Оксани Забужко фік- суємо повтор, що повертає читача до голов- ної думки художнього фрагменту, яка об'єднує речення чи його частини навколо себе, інтен- сифікує думку героїні, виражає впевненість героїні: *Звідтоді я вірю загубленим дрібнич- кам – далеко більше, ніж готовим історіям, які хтось для мене вже обпав, засмажив, запра- вив і подав на стіл. Я вірю зацілілим жестам і позначкам на книгах, незумисно підовле- ним на аматорських знімках мімічним грима- скам і неправильно надгризеним мундштукам: я – детектив Коломбо початку нового століття (не смійся, будь ласка!). Я знаю, що ці викопні рештки загублених цивілізацій – багатьох-бага- тьох загублених цивілізацій, що колись існували під людськими іменами, – не брешуть* [6, с. 8].

Фіксуємо і повтор лексеми **секрети**, що є ком- понентом назви аналізованого роману «Музей покинутих секретів». Слово **секрет** авторка вжи- ває в лапках, щоб зацентрувати на неважливості значення цього слова тепер, у момент художньої розповіді, в той час як у дитинстві героїні це слово було одним із найважливіших у дитячому мовленні дівчаток: *Ну, ідея взагалі-то походить від забави нашого дитинства – пам'ятаєш, у дошкільному ще віці, в шістдесяті, в сімде- сяті, всі дівчатка робили «секрети»? – Аякже, це б не пам'ятати! – тішишся брюнетка. – Повертаючись до «секретів» – чи вона в тебе*

робить «**секрети**», як ти в дитинстві? – Як там «**секрети**»! – махає рукою художниця й сміється... [6, с. 11]. Вживання цього повтору має градаційний характер: із нейтральної інтонації авторка переходить до окличної, виражаючи відтінки іронії та скептицизму.

Нерідко у романі Оксани Забужко трапляються випадки вживання повтору в парцельованих синтаксичних структурах, що ще більше посилює експресію: *Так, ніби вона сама підставилася – вставши, як із шансів – на повен зріст, та під снайперську кулю... Ніби хтось там нагорі пильнував, щоб ми тут не вирізнялись задуже. Щоб тримали ряд. Щоб потрошку, помаленьку, не так, як вона хотіла – «по-справжньому»* [6, с. 15]; *Він згоден, він наперед згоден – з усім, що вона скаже. Аби тільки їй було добре. Аби тільки згода в сімействі, і мир, і тиша...* [6, с. 20] (закцентовано увагу читача на семантиці мети, а відтак і на всьому висловленні).

Особливістю синтаксичних експресем – повторів є їх вияви у діалогічних ситуаціях. Найчастіше це перепитування, які мають відтінок здивування, пригадування, наприклад: – *Може, й авітаміноз... Сон мені приснився. – Сон?* – вона немовби не розуміє значення слова. – *Сон, – уперто повторює він, від чого слово таки остаточно позбавляється глузду* [6, с. 20].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У стилістичному плані повтор–явище в тексті дуже

виразне: він уповільнює або пришвидшує темп, впливає на ритм, виступає як одиниця композиційна та архітектонічна. У місцях повтору зростає динамічність і смислова насиченість, ці місця стають емоційно-експресивними центрами тексту.

Отже, суть повторів полягає в тому, що вони привертають увагу читача до певних елементів твору, збільшуючи їхню вагомість у художньому контексті, підвищуючи їхню виразність та емоційний вплив на читача. Повторення також використовується у мові з певною стилістичною метою: для виділення, актуалізації та посилення експресивно-зображальних властивостей мови. Ще однією важливою функцією повторів є передача різноманітних суб'єктно-модальних значень через повторення того ж слова чи форми у художньому тексті. Використання повторів дозволяє письменниці увиразнити емоційний стан персонажів. Вони відтворюють різні емоції: роздратування, горе, сум, радість, любов, відчай тощо, а отже, посилюють емоційність художньої оповіді.

Основною стилістичною функцією повтору є художнє увиразнення мови, підвищення її експресивно-зображувальних властивостей. Повтор сприяє відтворенню динамічності, ритму художньому тексту та допомагає привертати увагу читача до описуваного.

Вважаємо, що перспективним є дослідження інших синтаксичних експресем у мовотворчості О. Забужко з метою визначення домінантних засобів експресії у її мовистилі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Потебня О. Думка й мова (фрагменти). Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 1996. С. 23–39.
2. Чередниченко І.Г. Нариси загальної стилістики сучасної української мови. К.: Рад.школа, 1962. 386 с.
3. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст: вибрані праці. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2009. 664 с.
4. Пишна Л.М. Повтори як засіб вираження авторської модальності та прагматичної настанови тексту : автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 1996. 21 с.
5. Ставицька Л. Про термін «ідіолект». *Українська мова*. 2009. № 4. С. 3–17.
6. Забужко О. Музей покинутих секретів. Київ : Комора, 2019. 829. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=149085&p=1>